

**VOCATIONAL TRAINING YOUNG PEOPLE WITH DISABILITIES.
PROPOSALS TO MODERNIZE THE ORGANIZATIONAL
AND PROGRAMMATIC**

**KSZTAŁCENIE ZAWODOWE MŁODZIEŻY NIEPEŁNOSPRAWNEJ.
PROPOZYCJE MODERNIZACJI ORGANIZACYJNEJ I PROGRAMOWEJ**

dr Bronisław Czerniecki

Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej
im. Alcide De Gasperi w Józefowie
bczerniecki@wp.pl

ABSTRACTS

Polish vocational education to special assigns a very important role in the education and upbringing of young people with disabilities. Vocational training is an integral part of the national education system, thereby implementing educational objectives adopted for this system. The purpose of training and education in schools for young people with disabilities is to strive to achieve the best results revalidation / rehabilitation of youths. It constitutes for most of them the final step in the rehabilitation process of the school / revalidation. By training young people are not fully operational physically or intellectually prepared to act independently in social and professional life. Vocational schools by the multifaceted interaction enhances and corrects their pupils. In principle, the effects of rehabilitation will be the fuller the more the process of education and training in vocational schools will run in conjunction with all aspects of the life of society as a whole and the local community as a direct living environment. Functioning of social and professional, and a variety of different social roles associated with the daily operation requires adequate education of young people with disabilities supported by customized content, forms and methods of work.

Polskiemu szkolnictwu zawodowemu specjalnemu przypisuje się bardzo ważną rolę w procesie kształcenia i wychowania młodzieży niepełnosprawnej. Kształcenie zawodowe stanowi integralną część systemu edukacji narodowej, tym samym realizuje cele wychowawcze przyjęte dla tego systemu. Celem kształcenia i wychowania w szkołach dla młodzieży

niepełnosprawnej jest dążenie do osiągnięcia jak najlepszych efektów rewalidacji/rehabilitacji tej młodzieży. Stanowi ono dla większości z nich końcowy etap szkolnego procesu rehabilitacji/rewalidacji. Poprzez kształcenie zawodowe młodzież nie w pełni sprawna fizycznie lub intelektualnie przygotowywana jest do samodzielnego funkcjonowania w życiu społecznym i zawodowym. Szkoły zawodowe przez wielopłaszczyznowe oddziaływanie usprawniają i korygują swoich wychowanków. W założeniu efekty rehabilitacji będą tym pełniejsze, im bardziej proces wychowania i kształcenia w szkołach zawodowych będzie przebiegał w powiązaniu z wszelkimi przejawami życia społeczeństwa jako całości i lokalnych społeczności jako bezpośredniego środowiska życia. Funkcjonowanie społeczne i zawodowe, przyjmowanie różnych i różnorodnych ról społecznych związanych z codziennym funkcjonowaniem wymaga odpowiedniej organizacji kształcenia młodzieży niepełnosprawnej wspartej przez dostosowane treści, formy i metody pracy.

KEY WORDS:

vocational education, special education, a disabled person, a person with an intellectual disability, vocational training, vocational wide profile, rehabilitation, rehabilitation

szkolnictwo zawodowe, szkolnictwo specjalne, osoba niepełnosprawna, osoba niepełnosprawna intelektualnie, kształcenie zawodowe, kształcenie zawodowe szerokoprofilowe, rehabilitacja, rewalidacja

WPROWADZENIE

Światowa Organizacja Zdrowia przyjmuje, że w latach 70. ubiegłego wieku wśród ogółu ludności świata 10%, a więc około pięćset milionów (z tendencją wzrostową), to były osoby niepełnosprawne pod względem fizycznym lub psychicznym. W 2011 roku, jak podaje Alana Officer – autorka Światowego Raportu o Niepełnosprawności (<http://www.pfron.org.pl/kn/152>), odnotowano wzrost do 1 miliarda osób, czyli 15% ludności globu.

W Polsce przyjmuje się analogiczne wskaźniki. Z danych Biura Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych wynika, że około 5 milionów Polaków, tj. ponad 12%, to osoby niepełnosprawne. Około 4% populacji dzieci w wieku rozwojowym (0–18 lat) stanowią dzieci niepełnosprawne. Kształcenie dzieci i młodzieży

niepełnosprawnej przebiega zgodnie z obowiązującym w Polsce systemem edukacji narodowej. W roku szkolnym 2012/2013 wg danych GUS „Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2012/2013” (<http://www.stat.gov.pl/5840>) ogółem na wszystkich poziomach kształciło się około 150 tys. niepełnosprawnych dzieci i młodzieży. W tej liczbie nauczaniem na poziomie szkoły:

- podstawowej objęto 59 tys. uczniów niepełnosprawnych,
- gimnazjum – około 50 tys.,
- przysposabiającej do pracy (dla niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym) – 10,7 tys.,
- zasadniczej szkoły zawodowej – 15,9 tys.,
- technikum – 1,1 tys.,
- LO – 2,7 tys.

Analiza cytowanych wyżej danych GUS ukazuje bardzo niepokojące zjawisko dotyczące kontynuowania nauki przez niepełnosprawnych intelektualnie absolwentów gimnazjów – spośród około 8,5 tys. absolwentów w roku szkolnym 2011/2012 aż 3,5 tys. nie podjęło nauki w klasach pierwszych szkół ponadgimnazjalnych. Można więc przyjąć, że ponad jedna trzecia niepełnosprawnych intelektualnie absolwentów gimnazjów nie posiada przygotowania do wykonywania jakiegokolwiek pracy zawodowej, a tym samym do w miarę samodzielnego funkcjonowania w społeczeństwie.

Szkolnictwu zawodowemu specjalnemu przypisuje się bardzo ważną rolę w procesie kształcenia i wychowania młodzieży niepełnosprawnej – stanowi ono bowiem dla większości z nich końcowy etap szkolnego procesu rehabilitacji – rewalidacji. Poprzez kształcenie zawodowe młodzież nie w pełni sprawna fizycznie i intelektualnie przygotowywana jest – w zależności od indywidualnych psychofizycznych możliwości – do w miarę, samodzielnego funkcjonowania w życiu społecznym i zawodowym. Szkoły zawodowe przez wielopłaszczyznowe oddziaływanie usprawniające, korygujące i kształcące umożliwiają swoim niepełnosprawnym wychowankom osiągnięcie optymalnych efektów w zakresie intelektualnego i fizycznego rozwoju i usprawnienia. Efekty rehabilitacji będą tym pełniejsze, im bardziej proces wychowania i kształcenia w szkołach zawodowych będzie przebiegał w powiązaniu z wszelkimi przejawami życia całego społeczeństwa. Wymaga to odpowiedniej organizacji kształcenia, dostosowania jego treści, form i metod.

Szkolnictwo zawodowe specjalne stanowi integralną część systemu edukacji narodowej. Szczególnie blisko powiązane jest ono z ogólnym

systemem kształcenia zawodowego w Polsce. Łączą je przede wszystkim wspólne cele, a mianowicie:

- wychowanie człowieka, obywatela i pracownika,
- przygotowanie wykwalifikowanych kadr w różnych dziedzinach życia społeczno-gospodarczego.

Resort edukacji od wielu lat czyni starania dostosowania edukacji młodego pokolenia na poziomie szkolnym do zmieniającej się rzeczywistości w gospodarce, kulturze, usługach i zarządzaniu. Próby doskonalenia systemu edukacji w naszym kraju, w tym także systemu kształcenia zawodowego, zapoczątkowane w XX wieku, trwają do dzisiaj. Zmianom podlegała organizacja szkolnictwa zawodowego, dostosowywano do bieżących i przewidywanych potrzeb klasyfikację zawodów szkolnych, plany, programy, formy i metody nauczania.

Planując na lata 90. XX w. modernizację kształcenia zawodowego w szkolnictwie masowym, zakładano udoskonalanie tych elementów systemu, które wywierają istotny wpływ na urzeczywistnienie społecznych i gospodarczych celów edukacji (w dostosowaniu do zachodzących przemian, także ustrojowych), oraz tych, które wynikają z przemian programowych zachodzących w szkolnictwie ogólnokształcącym podstawowym i średnim (utworzenie gimnazjum).

Przedmiotem modernizacji stały się więc:

- funkcje niektórych typów szkół zawodowych;
- cele i zadania szkół zawodowych opartych na podbudowie gimnazjum;
- klasyfikacja zawodów i specjalności;
- podstawa programowa, plany i programy nauczania;
- organizacja procesu kształcenia zawodowego;
- metody nauczania;
- warunki kadrowe i materialne.

Te same przesłanki, a także uzyskiwane opinie upoważniają do podejmowania prób doskonalenia funkcjonowania szkolnictwa zawodowego specjalnego. Sytuacja w szkolnictwie zawodowym specjalnym jest bardziej złożona niż w szkolnictwie masowym. Do wszystkich wyżej wymienionych problemów wspólnych dochodzą jeszcze czynniki swoiste, wynikające z indywidualnych cech psychofizycznych poszczególnych niepełnosprawnych, z ich osobistych potrzeb i możliwości. Nieuwzględnienie tych różnic przy organizacji kształcenia zawodowego nie zmieni żadnego z uprzednio wymienionych niedostatków.

Wyniki dotychczasowych badań oraz opinie teoretyków i praktyków (m.in.: I. Chrzanowska, 2010, Z. Gajdzic, 2001, H. Łaś, 2004, P. Radecki,

2008 i in.) wskazują na brak odpowiednio sprofilowanych (do potrzeb i możliwości młodzieży niepełnosprawnej) zawodów, niedostateczne przygotowanie absolwentów szkół zawodowych specjalnych do zawodu (braki w wiadomościach i umiejętnościach utrudniają już na wstępie zaliczenie egzaminu), niewłaściwą – niedostosowaną do możliwości psychofizycznych uczniów niepełnosprawnych – organizację procesu dydaktyczno-wychowawczego, trudności w znalezieniu pracy i utrzymaniu się w niej itp. Zdaniem I. Chrzanowskiej (2010, s. 140.) osoby niepełnosprawne kształcące się w zasadniczych szkołach zawodowych specjalnych *skazują się na negatywną ocenę swoich kwalifikacji przez pracodawców*. Według tej autorki *Zła jakość kształcenia na etapie szkoły zawodowej w grupie uczniów niepełnosprawnych znajduje potwierdzenie w wynikach egzaminów zawodowych. Na poziomie zasadniczej szkoły zawodowej kwalifikacje potwierdzono w grupie zaledwie ok. 45% przystępujących do egzaminu*. Dalej autorka, powołując się na analizy rynku edukacyjnego i możliwości zatrudnienia, podaje, że *polski system kształcenia specjalnego w szkołach zawodowych jest nieadekwatny do współczesnego rynku pracy. W rezultacie jest to kształcenie pozorowane, gdyż wysoce prawdopodobne jest, że niepełnosprawny po zakończeniu kształcenia będzie miał ogromne trudności z uzyskaniem zatrudnienia zarówno z powodu niepełnosprawności, jak i w wyniku uzyskania niepotrzebnych na rynku pracy kwalifikacji*.

Autor niniejszego opracowania, w wyniku prowadzonych w latach 80. ubiegłego wieku badań na temat skuteczności procesu kształcenia młodzieży niepełnosprawnej w szkołach zawodowych, zwrócił uwagę na małą skuteczność tego procesu, spowodowaną następującymi czynnikami: brakiem właściwie prowadzonego poradnictwa zawodowego; znikomym wpływem na wybór kierunku kształcenia zawodowego przez młodzież niepełnosprawną (uczniowie skazani są na kształcenie w takim zawodzie, do jakiego przygotowanie dostępne jest w miejscowej szkole); umieszczeniem w planach nauczania wielu przedmiotów teoretycznych, takich samych jak w szkołach zwykłych zawodowych, m.in.: fizyki, chemii, gospodarki przedsiębiorstw (o treściach zbyt abstrakcyjnych dla upośledzonych umysłowo), a także zawodowych; brakiem odpowiednich, dostosowanych do możliwości poznawczych niepełnosprawnych, programów nauczania i podręczników przedmiotów zawodowych; niewystarczającym powiązaniem kształcenia praktycznego (praktycznej nauki zawodu) z ofertą pracodawców.

Złożoność problematyki wymaga innego nieco niż w szkolnictwie zawodowym masowym toku postępowania. Nie można bowiem dokonywać

modernizacji programów nauczania przedmiotów zawodowych szkolnictwa zawodowego dla niepełnosprawnych, gdyż takowych nie ma. Podobnie rzecz ma się i z pozostałą problematyką dotyczącą organizacji kształcenia zawodowego młodzieży niepełnosprawnej.

Jak zatem zmodernizować szkolnictwo zawodowe specjalne, aby sprostać oczekiwaniom opiekunów osób niepełnosprawnych, ich samych, a także instytucji odpowiedzialnych za organizację kształcenia na tym poziomie?

Jedyną, jak dotychczas, skromną wskazówką wyznaczającą bardziej efektywny sposób kształcenia i wychowania młodzieży niepełnosprawnej stanowią wyniki prac badawczych prowadzonych w warunkach naukowego eksperymentu w kilkunastu szkołach zawodowych specjalnych w Polsce (Warszawa, Łódź, Gdańsk, Sopot, Katowice, Poznań) w zakresie modelu szerokoprofilowego kształcenia zawodowego. Powodem podjęcia tych działań była powszechna krytyka ówczesnego modelu kształcenia w szkołach zawodowych specjalnych, a ściślej rzecz ujmując – jego braku. W wyniku tych prac powstały ramowe plany nauczania dla szkół specjalnych – wprowadzone do realizacji kształcenia na wszystkich poziomach Zarządzeniem nr 9 Ministra Edukacji Narodowej z 7 czerwca 1996 r. w sprawie ramowych planów nauczania w publicznych specjalnych szkołach podstawowych oraz zasadniczych i średnich zawodowych (tab. 1).

Organizacja procesu kształcenia zawodowego szerokoprofilowego uwzględniała ścisłą współpracę szkół z pracodawcami w realizacji praktycznego przygotowania do zawodu/specjalności. Proces dydaktyczno-wychowawczy przebiegał z uwzględnieniem programów nauczania przedmiotów zawodowych (teoretycznych i praktycznej nauki zawodu), o których mowa wyżej – dostosowanych do możliwości poznawczych uczniów niepełnosprawnych – zatwierdzonych przez MEN 6 listopada 1997 r. do stosowania w szkołach zawodowych specjalnych od roku szkolnego 1998/99, nr w zestawie DOW-4016-S-4/97 przedmiotów ogólnokształcących, i kolejne dla zawodów: krawiec, dziewiarz, ślusarz itd. Ich realizacja nie trwała jednak zbyt długo. Programy te – w wyniku reformy oświatowej związanej z przemianami ustrojowymi w Polsce po zmianach kierownictwa MEN – zostały anulowane Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z 15 lutego 1999 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych (DzU nr 14, poz. 128.). Zaniechano również kształcenia zawodowego niepełnosprawnych wg wypracowanego – we wspomnianych wyżej warunkach – modelu kształcenia szerokoprofilowego.

Tabela 1. Ramowy plan nauczania zasadniczej szkoły zawodowej dla upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim

L.p.	Przedmioty	Klasa			Liczba godz. tygodniowo w cyklu nauczania
		I	II	III	
		Liczba tygodni nauki			
		
		Liczba godzin tygodniowo			
1	Język polski	3	2	2	7
2	Matematyka	3	2	2	7
3	Wychowanie fizyczne	3	3	2	8
4	Wiedza o społeczeństwie	-	-	2	2
5	Przysposobienie do życia w rodzinie	1	1	1	3
6	Historia	1	1	-	2
7	Ochrona i kształtowanie środowiska				
8	Godziny do dyspozycji wychowawcy				
9	Godziny do dyspozycji dyrektora	1	1	1	3
	Razem przedmioty ogólnokształcące	12	10	10	32
10	Przedmioty zawodowe wg planu nauczania dla zawodu specjalności	8-2	7-4	6-2	21-8
11	Praktyczna nauka zawodu	12-18	18-21	18-24	48-63
	Razem	32	32-36	30-36	94-103
12	Zajęcia fakultatywne	2	2	2	6
13	Zajęcia wokalnno-muzyczne	4			4
14	Zajęcia sportowe	4			4

Źródło: opracowanie własne

Wśród ogółu niepełnosprawnych kształcących się w szkołach (na różnych poziomach) najliczniejszą grupę, tj. około 87 tys., stanowią uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, umiarkowanym i znacznym. (Dla osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu głębokim organizowane są zajęcia rewalidacyjno-wychowawcze).

Wg danych GUS (Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2012/2013) niespełna 13,5 tys. niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim absolwentów gimnazjum kontynuowało naukę w szkołach zasadniczych specjalnych. Dla tej grupy młodzieży – poza możliwością nabycia umiejętności zawodowych – jest to ostatni etap szkolnego procesu rewalidacji/rehabilitacji. W tym samym okresie około 10,7 tys. młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym zdobywało usprawnianie pod względem psychicznym i fizycznym w szkołach przysposabiających do pracy – to dla tej młodzieży także ostatni etap edukacji.

Obecnie kształcenie zawodowe młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie w zasadniczej szkole zawodowej w trzyletnim okresie nauczania przebiega wg ramowego planu nauczania zamieszczonego w zał. nr 6. Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 7 lutego 2012 r. (DzU 2012, poz. 204.), który określa minimalny wymiar godzin obowiązkowych zajęć edukacyjnych i zajęć z wychowawcą, który wynosi: 1040 godzin – przedmiotów ogólnokształcących (język polski, język obcy nowożytny, wiedza o społeczeństwie, biologia, chemia, fizyka, geografia, informatyka, matematyka, podstawy przedsiębiorczości, wychowanie fizyczne, edukacja dla bezpieczeństwa, wychowanie do życia w rodzinie); 630 godzin – kształcenie zawodowe teoretyczne oraz 970 godzin kształcenie zawodowe praktyczne. Proporcje godzin nauczania przedmiotów ogólnokształcących i zawodowych, zwłaszcza praktycznej nauki zawodu, wyraźnie są niewystarczające do należytego opanowania umiejętności niezbędnych do pracy w danym zawodzie. Jeśli uwzględni się przy tym fakt, że kształcenie organizowane jest w tych samych zawodach i jednakowej podstawie programowej – przeznaczonej dla uczniów pełnosprawnych – przy jednoczesnym braku odpowiednich podręczników, nie można się dziwić, że jak podaje I. Chrzanowska (2010, s. 144.) na przykładzie regionu łódzkiego, tylko 59,13% uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych zaliczyło egzamin pisemny, a dyplom potwierdzający kwalifikacje zawodowe otrzymało tylko 48,27% spośród zdających. Podobne wyniki odnotowano we wcześniejszych badaniach poziomu przygotowania zawodowego uczniów upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim na podstawie przeprowadzonych w 1990 r. w Instytucie Kształcenia Zawodowego sprawdzianów

osiągnięć szkolnych w dwóch najpopularniejszych zawodach: ślusarz (chłopcy) i krawiec (dziewczęta) z przedmiotów zawodowych: technologii w zawodzie ślusarz – 62,6%, krawiec – 59,8%; z rysunku zawodowego analogicznie: 47,3% i 45,2%; najlepsze osiągnięcia odnotowano w oparowaniu wymagań programowych z praktycznej nauki zawodu: ślusarz – 67,6% i krawiec – 77,2%. Niski poziom wiadomości i umiejętności zawodowych niepełnosprawnych intelektualnie absolwentów szkół zasadniczych zawodowych sprawia, że mają oni trudności w zaistnieniu na rynku pracy, co może tłumaczyć – podnoszony przez H. Łaś (2004) – brak ofert pracy. Przyczyn trudności w funkcjonowaniu osób niepełnosprawnych na rynku pracy jest wiele. Wynikają m.in. z niezajomości niepełnosprawnych intelektualnie i ich indywidualnych możliwości, co może tłumaczyć, zauważoną przez P. Radeckiego (2008) obawę pracodawców przed zatrudnianiem niepełnosprawnych.

Przedstawione wyżej elementy aktualnego ramowego planu nauczania dla zasadniczych szkół zawodowych specjalnych, zawierającego wykaz obowiązkowych przedmiotów ogólnokształcących w kształceniu młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie, są porównywalne z przedstawioną wyżej krytycznie ocenioną organizacją procesu dydaktyczno-wychowawczego, zmienioną w wyniku wnikliwej analizy i badań efektów kształcenia przeprowadzonych w latach 1979–1982. Uzyskane wówczas oceny ujawniły zbędne obciążenie niedostępną młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie wiedzą i spowodowały dokonanie zmian w planach nauczania. Dokonania te dały początek projektowaniu dla tej młodzieży nowej organizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego w szkołach zasadniczych zawodowych.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, nie można oprzeć się wrażeniu, że historia zatoczyła koło. To, co wcześniejsze badania ujawniły i podały krytyce, znowu wprowadza się do praktyki. Może nadszedł też czas przywrócenia – wypracowanych przez liczne grono teoretyków i praktyków – sprawdzonych, skutecznych rozwiązań w organizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie, zastanowienia się nad kierunkiem zmian, które usprawnią dotychczasowy system wychowania i kształcenia tej młodzieży.

JAK ZATEM KSZTAŁCIĆ MŁODZIEŻ NIEPEŁNOSPRAWNĄ?

Kształcenie młodzieży niepełnosprawnej – z wadami wzroku, słuchu, przewlekle chorej i z dysfunkcją narządu ruchu, a także niedostosowanej

społecznie, lecz sprawnej pod względem intelektualnym – przebiegać będzie wg takiej samej organizacji, jak ogółu młodzieży w szkołach masowych – na wszystkich poziomach, łącznie ze szkołami wyższymi.

Niepełnosprawni intelektualnie w stopniu lekkim – także z jednoczesnymi wadami wymienionymi wyżej – kończą edukację na poziomie zasadniczej szkoły zawodowej, a niepełnosprawni intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym – na poziomie szkoły przysposabiającej do pracy.

Modernizując system kształcenia zawodowego młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie, należy uwzględnić:

- cele kształcenia zawodowego specjalnego,
- dobór (klasyfikację) zawodów dostępnych w kształceniu niepełnosprawnych intelektualnie,
- dobór i układ treści kształcenia zawodowego,
- organizację procesu dydaktyczno-wychowawczego.

Szczegółowe omówienie wymienionych zagadnień, jak się wydaje kluczowych w doskonaleniu procesu kształcenia zawodowego, wpłynie na lepsze przygotowanie młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie pod względem zawodowym (w dostosowaniu do indywidualnych możliwości), a tym samym poprawę jakości przygotowania tej młodzieży do w miarę samodzielnego funkcjonowania w społeczeństwie.

Cele kształcenia zawodowego młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie (także z niepełnosprawnością sprzężoną – jednocześnie: z wadą słuchu, wzroku, przewlekłą chorobą i z dysfunkcją narządu ruchu, a także z niedostosowaniem społecznym).

Kształcenie zawodowe stanowi integralną część systemu edukacji narodowej, tym samym realizuje cele wychowawcze przyjęte dla tego systemu. Celem kształcenia i wychowania w szkołach dla młodzieży niepełnosprawnej jest dążenie do osiągnięcia jak najlepszych efektów rewalidacji/rehabilitacji tej młodzieży, czy też resocjalizacji:

- usprawnienie psychiczne i fizyczne,
- umożliwienie uczniom zdobywanie wiedzy ogólnej, zawodowej i specjalistycznej koniecznej do wykonywania pracy zawodowej i uczestnictwa w życiu społecznym, zawodowym i kulturalnym,
- kształtowanie motywacji i umiejętności stosowania wiedzy w praktyce,
- rozwijanie szacunku do pracy,
- rozwijanie umiejętności współżycia i współdziałania zespołowego.

W trzyletniej szkole przysposabiającej do pracy dla niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym zakłada się:

- dalsze usprawnianie pod względem psychicznym i fizycznym,
- zindywidualizowane przygotowanie uczniów do pracy zgodnie z ich psychofizycznymi możliwościami, głównie w warunkach chronionych – w zakładach pracy chronionej, w spółdzielniach inwalidów, a także dopuszcza się – w indywidualnych przypadkach – zatrudnienie w zwykłych zakładach pracy, np. w gospodarstwach rodzinnych.

W trzyletniej szkole zasadniczej zawodowej dla niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim należy pamiętać o tym, że zdaniem autora niniejszego opracowania: *kształcenie zawodowe (niepełnosprawnych intelektualnie) to nie tylko opanowanie umiejętności zawodowych, lecz także złożony proces kształcenia i wychowania – ich rehabilitacji – zmierzający do maksymalnego usprawnienia psychofizycznego tych jednostek, włączenia ich w nurt normalnego życia społecznego.* Zakłada się więc:

- maksymalne usprawnienie pod względem psychicznym i fizycznym,
- zdobycie kwalifikacji do wykonywania pracy w zawodach i specjalnościach dostosowanych do indywidualnych możliwości psychofizycznych poszczególnych uczniów – łącznie z najprostszymi stanowiskami pracy,
- przygotowanie do pracy w otwartym rynku (w uzasadnionych, indywidualnych przypadkach – w zakładach pracy chronionej),
- zapewnienie uczniom wykształcenia ogólnego niezbędnego do poznania i rozumienia otaczającej rzeczywistości, łatwiejszego funkcjonowania w życiu społecznym, zawodowym i kulturalnym.

DOBÓR ZAWODÓW I SPECJALNOŚCI ADEKWATNYCH DO POTRZEB I MOŻLIWOŚCI NIEPEŁNOSPRAWNYCH INTELEKTUALNIE

Podstawę organizacji kształcenia zawodowego w szkołach zawodowych, także w szkołach zawodowych dla młodzieży niepełnosprawnej – w tym z niepełnosprawnością intelektualną – stanowi klasyfikacja zawodów szkolnictwa zawodowego. Obecnie kształcenie zawodowe organizowane jest w zawodach ujętych w *Klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego* zatwierdzonej do użytku szkolnego przez Ministra Edukacji Narodowej Rozporządzeniem z 23 grudnia 2011 roku w sprawie klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego (DzU 2012, poz. 7.). Klasyfikacja ta zawiera 208 zawodów, w których może odbywać się kształcenie w różnych typach szkół ponadgimnazjalnych, m.in. w trzyletnich szkołach przysposabiających do pracy, zasadniczych szkołach zawodowych, technikach i innych. Wyszczególniono w niej: cztery zawody zastrzeżone do

kształcenia tylko młodzieży z wadami wzroku: technik masażysta, technik tyfłoinformatyk, technik realizacji dźwięku oraz technik prac biurowych, a także jeden zawód z zastrzeżeniem kształcenia tylko upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim pracownik pomocniczy obsługi hotelowej. Brak wyodrębnienia w *Klasyfikacji...* zawodów, w których dopuszcza się możliwość kształcenia młodzieży niepełnosprawnej, brak jest również zastrzeżeń, w których zawodach niepełnosprawni, zwłaszcza upośledzeni umysłowo, nie mogą się kształcić. Oznacza, że to dyrektorzy szkół ustalają, w jakich w zawodach zdobywać będą kwalifikacje poszczególni niepełnosprawni.

Czym, jak należy sądzić, kierują się dyrektorzy szkół (dla niepełnosprawnych) przy organizowaniu kształcenia w wybranych zawodach? W przypadku kształcenia młodzieży sprawnej intelektualnie podstawowe kryterium dla większości zawodów stanowi bezwzględny wymóg sprawności zmysłu wzroku, słuchu czy sprawności narządu ruchu. Nie uwzględnia się w należytych stopniu uzdolnień, zainteresowań i życzeń kandydatów do kształcenia zawodowego, a także zapotrzebowania rynku pracy na pracowników o kwalifikacjach zawodowych, które uzyskają absolwenci w wyniku kształcenia w planowanym zawodzie.

W doborze kierunków kształcenia zawodowego w szkołach dla niepełnosprawnych intelektualnie istotne kryterium stanowi aktualna baza materialna i kadrowa szkół zawodowych. Tradycyjnie więc młodzież niepełnosprawną intelektualnie w stopniu lekkim (upośledzoną umysłowo) kształci się w takich zawodach jak: ślusarz, kucharz, krawiec, stolarz itp. ujętych w *Klasyfikacji zawodów szkolnych* – przewidzianych do stosowania w kształceniu ogółu młodzieży w szkołach zawodowych. Efekty tego kształcenia przedstawiono wyżej. Wniosek jest prosty: albo autorzy *Klasyfikacji...* **nie dostrzegają różnic między normą intelektualną a upośledzeniem umysłowym, albo nie chcą podjąć wysiłku dostosowania kształcenia zawodowego do potrzeb i możliwości osób z niepełnosprawnością intelektualną i skazują społeczeństwo na ich utrzymywanie.** Niepełnosprawni intelektualnie, zwłaszcza w stopniu lekkim, mogą wprowadzić samodzielnie funkcjonować w społeczeństwie, ale pod warunkiem jednak, że znajdą swoje miejsce na rynku pracy, że podjęcie pracy i kontynuowanie jej będzie stanowiło źródło utrzymania siebie i swojej rodziny. Aby to stało się możliwe, należy stworzyć tym niepełnosprawnym warunki uzyskania kwalifikacji zawodowych zgodnych z ich psychofizycznymi możliwościami. Bez większego ryzyka można przyjąć twierdzenie, że znikomy procent niepełnosprawnych intelektualnie absolwentów szkół

zasadniczych zawodowych może opanować wiadomości i umiejętności z zakresu zawodu wymienionego w *Klasyfikacji...* na takim poziomie, by móc sprostać wymogom egzaminu kwalifikacyjnego, co przedstawiono wyżej.

Klasyfikacja zawodów szkolnictwa zawodowego nie zawiera zawodów szerokoprofilowych, ale każdy zawarty w niej wąski zawód zawiera tak szeroki zakres wiadomości i umiejętności, że z jednej strony – może przekraczać możliwości percepcyjne uczniów niepełnosprawnych intelektualnie opanowania zawodu w całości, z drugiej – może umożliwić każdemu uczniowi opanowanie – w różnym zakresie – części wiadomości i umiejętności w obszarze danego zawodu. Ten zbiór różnego „zakresu” wiadomości i umiejętności nazwiemy **specjalnością** w zawodzie „x” w kształceniu młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie.

W ten sposób doszliśmy do możliwości wyodrębnienia **specjalności** w zawodach występujących w *Klasyfikacji...* i zdefiniowania zawodu szerokoprofilowego w kształceniu młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie – wg autora niniejszego opracowania to ***zawód powstały w wyniku połączenia pokrewnych zawodów-specjalności z danej branży, występujących w dotychczasowej klasyfikacji zawodów-specjalności gospodarczych charakteryzujących się podobną techniką i technologią wytwarzania.***

W tabeli nr 2. przedstawiono wykaz proponowanych zawodów szerokoprofilowych i ich specjalności opracowanych w wyniku analizy wymagań wiadomości i umiejętności – wspólnych dla zawodów pokrewnych – oraz przykładowych prac. Wykaz ten zawiera przykładowe tylko zawody i specjalności przewidziane do realizacji w szkołach zasadniczych zawodowych dla młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie w stopniu lekkim (także jednocześnie głuchych, niewidomych oraz niedostosowanych społecznie) oraz w szkołach przysposabiających do pracy dla uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym (także ze sprzężeniami). Wprowadzanie do kształcenia jeszcze innych specjalności będzie możliwe w uzgodnieniu z pracodawcami.

Proponowany układ zawodów i specjalności wraz z odpowiednią organizacją procesu dydaktyczno-wychowawczego umożliwią każdemu uczniowi uzyskanie kwalifikacji zawodowych, bądź przysposobienia do pracy, stosownie do opanowanych wiadomości i umiejętności. Oznacza to, że każdy uczeń niepełnosprawny intelektualnie kształcący się w zasadniczej szkole zawodowej lub szkole przysposabiającej do pracy ukończy ją, oraz że każdy uczeń, który opanował tylko fragmentaryczne umiejętności z zakresu nauczanego zawodu, otrzyma świadectwo ukończenia szkoły z tytułem adekwatnym do osiągnięć. Uzasadnienie do takich rozwiązań tkwi w twierdzeniach wielu teoretyków i praktyków XX w., m.in. I. Walda (1978, s. 7.), który zwraca uwagę na występujące u upośledzonych umysłowo zróżnicowanie funkcjonowania procesów intelektualnych, wykonawczych, orientacyjno-poznawczych. To wyjaśnia zróżnicowanie osiągnięć szkolnych tych uczniów. Potwierdzone osiągnięcia szkolne ułatwią absolwentom zatrudnienie w odpowiednich dla ich osiągnięć zakładach pracy. *Zatrudnienie* (T. Majewski, 1999, s. 79.) **stanowi ukoronowanie całego, często bardzo uciążliwego procesu rehabilitacji zawodowej. Polega ono na zapewnieniu osobom niepełnosprawnym rodzaju i warunków pracy, które odpowiadają ich psychofizycznym możliwościom i uzyskanym kwalifikacjom zawodowym.** Praca, zdaniem tego autora, zapewnia tym osobom nie tylko środki do życia, ale też **daje poczucie materialnej niezależności i społecznej użyteczności.**

DOBÓR I UKŁAD TREŚCI KSZTAŁCENIA ZAWODOWEGO

Nieodłączną część wykazu zawodów i specjalności powinny stanowić opisy zawodów i specjalności, które umożliwią jednakowe ich rozumienie, w tym opisy stanowisk pracy, procesów technologicznych, operacji i technik pracy, produktów-efektów pracy, a także szczególnych wymagań oraz przeciwwskazań do pracy w danym zawodzie lub stanowisku pracy. Istotny element procesu kształcenia stanowią treści nauczania poszczególnych przedmiotów zarówno zawodowych, praktycznej nauki zawodu, jak i przedmiotów ogólnokształcących.

Przy doborze treści pożądaných w efektywnym kształceniu niepełnosprawnych intelektualnie w zasadniczych szkołach zawodowych i ich układzie w planach i programach nauczania należy kierować się następującymi zasadami:

- zasadą respektowania właściwości psychofizycznych uczniów niepełnosprawnych intelektualnie. Oznacza to konieczność opracowania

takich planów i programów nauczania w poszczególnych zawodach, które będą uwzględniały z jednej strony specyfikę niepełnosprawności, z drugiej zaś potrzeby w zakresie odpowiedniego opanowania umiejętności niezbędnych w danym zawodzie. Wyrazem realizacji tej zasady będzie odpowiednia struktura treści programowych integrująca rozproszone treści nauczania w większe całości; integrowania przedmiotów zawodowych na rzecz łatwiejszego powiązania treści teoretycznych z praktyczną nauką zawodu;

- zasadą funkcjonalności i wielostronności kształcenia i wychowania, której wyrazem będzie optymalna zgodność treści kształcenia z celami rehabilitacji/rewalidacji, z treściami i zakresem pracy konkretnego zawodu. Zasada ta wiąże się z koncepcją szerokoprofilowego kształcenia zawodowego, umożliwiającą wszystkim uczniom niepełnosprawnym zindywidualizowany tryb przygotowania zawodowego – zgodny z ich psychofizycznymi możliwościami w końcowej fazie kształcenia, umożliwiającą łatwiejszą niż dotychczas adaptację społeczno-zawodową poprzez odbywanie specjalizacji zawodowej – w końcowych klasach szkoły zawodowej – w zakładach pracy (w przemyśle, usługach i rzemiośle).

Kształcenie w zasadniczych szkołach zawodowych to – dla młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie w stopniu lekkim, tak jak i dla niepełnosprawnych w stopniu umiarkowanym i znacznym – ostatni etap edukacji, rewalidacji/rehabilitacji czy resocjalizacji w warunkach szkolnych. Dlatego szczególne znaczenie w przygotowaniu tej młodzieży do osiągnięcia pożądaných rezultatów w funkcjonowaniu na rynku pracy należy przypisać udziałowi – we właściwych proporcjach – treści przedmiotów zawodowych, zwłaszcza praktycznej nauki zawodu, jak i ogólnokształcących. Nie w znikomym zakresie zapamiętana wiedza z astronomii czy fizyki, nie znajomość kilku mniej lub więcej słów w języku obcym będzie decydowała o znalezieniu pracy i utrzymaniu się w niej niepełnosprawnych intelektualnie, ale to, jakimi umiejętnościami wykażą się oni na konkretnym stanowisku pracy – jaka będzie ich przydatność dla pracodawcy. Obowiązująca „podstawa programowa” dla zawodu może stanowić podbudowę do: opracowania szczegółowych programów nauczania, zintegrowania treści różnych przedmiotów zawodowych z praktyczną nauką zawodu, a także dostosowania do kształcenia w zawodach szerokoprofilowych (szerokoprofilowości w wersji tu prezentowanej).

Opanowanie tak przygotowanych treści nauczania ułatwią niepełnosprawnym intelektualnie w stopniu lekkim specjalne podręczniki

– dostosowane do możliwości percepcyjnych tych uczniów. Powinny zawierać treści zwarte, najistotniejsze dla przedmiotu, z użyciem słownictwa przystępnego dla określonego odbiorcy, wspomagane ilustracjami i rysunkami.

ORGANIZACJA PROCESU DYDAKTYCZNO-WYCHOWAWCZEGO

Proces dydaktyczno-wychowawczy na poziomie **zasadniczej szkoły zawodowej** powinien zawierać trzy główne grupy zajęć:

- **zajęcia podstawowe** dla danego zawodu – obowiązujące wszystkich uczniów w jednakowym zakresie treści programowych (łącznie z przedmiotami ogólnokształcącymi);
- **zajęcia specjalizacyjne** dostosowane do wymagań poszczególnych specjalności;
- **zajęcia nadobowiązkowe** – zróżnicowane z uwzględnieniem indywidualnych zainteresowań uczniów.

Zakłada się realizację procesu dydaktyczno-wychowawczego w dwóch etapach: **pierwszy podstawowy** – trwający od jednego do dwóch lat w warunkach szkolnych, łącznie z organizacją praktycznej nauki zawodu w warsztatach szkolnych, mający na celu dalsze usprawnianie psychoruchowe. Etap ten ma umożliwić uczniom pozyskanie wiadomości i umiejętności typowych dla danego zawodu w możliwie szerokim zakresie – wspólnych dla wielu specjalności; **drugi – specjalizacji zawodowej** – trwający od przynajmniej jednego roku do dwóch lat u pracodawców, polegający na przygotowaniu uczniów do pracy na jednym lub kilku pokrewnych stanowiskach – umożliwiającą uczniom uzyskanie kwalifikacji w specjalności zgodnej z nabytymi wiadomościami i umiejętnościami. To także bardzo sprzyjająca okazja do tego, by jeszcze jako uczniowie poznali warunki, w jakich być może niebawem będą mieli możliwość stać się pracownikami. To etap wcześniejszej **adaptacji społeczno-zawodowej** ważnej także z punktu widzenia pracodawcy – wypełniania wg S. Kwiatkowskiego (2003, s. 218–219) jego funkcji dydaktycznej i wychowawczej, co umożliwi lepsze poznanie możliwości osób niepełnosprawnych intelektualnie.

Obowiązkowe zajęcia z danego zawodu powinny być ustalone w takim zakresie treści i wymiarach godzin, aby uczniowie mieli realne możliwości uczestniczenia w zajęciach nadobowiązkowych, pozalekcyjnych i pozaszkolnych. Proponowany ramowy plan nauczania zawiera tab. 3.

Proces dydaktyczno-wychowawczy **szkoły przysposabiającej do pracy** w dwóch grupach zajęć: obowiązkowych i nadobowiązkowych – w trzyletnim cyklu kształcenia – będzie wspomagać proces ogólnorozwojowy uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym. W ramach zajęć obowiązkowych uczniowie będą doskonalić umiejętności w zakresie komunikowania się, samoobsługi, funkcjonowania w środowisku społeczno-przyrodniczym itp. W tej grupie także mieści się również proces usprawniania psychoruchowego, które umożliwi tej młodzieży opanowanie – w różnym stopniu, stosownie do indywidualnych możliwości – podstawowych umiejętności w prostych pracach m.in. w ogrodnictwie, gospodarstwie domowym, intrologatorstwie itp. Umiejętności te mogą umożliwić absolwentom tych szkół zatrudnienie w zakładach pracy chronionej, spółdzielczości inwalidzkiej itp. zwłaszcza rodzinnych. Propozycję ramowego planu nauczania przedstawiono w tab. 4.

Tabela 3. Ramowy plan nauczania zasadniczej szkoły zawodowej dla niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim

L.p.	Przedmioty nauczania	Klasa		
		I	II	III
		Liczba tygodni nauki		
	
		Liczba godzin tygodniowo		
1.	Przedmioty ogólnokształcące	11	9	10
2.	Przedmioty zawodowe	7	5	4
3.	Praktyczna nauka zawodu	12	18	24
	Razem	30	32	38
	Zajęcia nadobowiązkowe	6	6	6

Źródło: opracowanie własne

Tabela 4. Ramowy plan nauczania szkoły przysposabiającej do pracy dla niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym

L.p.	Przedmiot nauczania	Klasa		
		I	II	III
		Liczba tygodni nauki		
	
		Liczba godzin tygodniowo		
1.	Przedmioty ogólnorozwojowe	15	15	15
2.	Przysposobienie do pracy	15	15	15
	Razem	30	30	30
	Nadobowiązkowo	6	6	6

Źródło: opracowanie własne

ZAKOŃCZENIE

Na pytanie, jak **kształcić młodzież niepełnosprawną, zwłaszcza niepełnosprawną intelektualnie?** – odpowiedź wydaje się oczywista: **skutecznie**, a to oznacza potrzebę przyjęcia takiej organizacji procesu kształcenia, która umożliwi każdemu uczniowi niepełnosprawnemu intelektualnie – głównie w stopniu lekkim:

- podjęcie nauki w szkole na każdym poziomie w warunkach dla siebie optymalnych, tzn. takich, w których będą respektowane jego potrzeby i specyficzne możliwości;
- uzyskanie świadectwa ukończenia nauki w szkole zasadniczej zawodowej (w wyniku trzyletniego kształcenia) bez względu na stopień opanowanych wiadomości i umiejętności;
- otrzymanie świadectwa potwierdzającego – stosownym egzaminem – uzyskane kwalifikacje zawodowe w specjalności adekwatnej do opanowanych wiadomości i umiejętności;
- odbywanie specjalizacji zawodowej – praktycznej nauki zawodu – w współdziałaniu z wszelkimi dostępnymi pracodawcami w celu m.in.: doboru dla ucznia odpowiedniej dla niego specjalności/stanowiska pracy, poznanie specyfiki zakładu pracy, wzajemnego poznania się z pracodawcą – co powinno skutkować łatwiejszym uzyskaniem zatrudnienia.

Warunki powyższe należy uzupełnić o potrzebę wyposażenia szkół zawodowych kształcących młodzież niepełnosprawną intelektualnie o odpowiednie do jej poziomu intelektualnego programy nauczania, podręczniki i materiały pomocnicze dla nauczycieli.

Artykuł ten zawiera propozycje rozwiązań w kształceniu zawodowym niepełnosprawnych intelektualnie i, jak wszystkie propozycje, stanowi podstawę do dyskusji, której autor oczekuje.

REFERENCES

- Chrzanowska, I. (2010). *Problemy edukacji dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością*. Warszawa: Impuls.
- Gajdzica, Z. (2001). *Wpływ treści kształcenia na wybór zawodu przez uczniów upośledzonych umysłowo*. W: R. Kwiecińska, M. J. Szymański (red.). *Młodzież a dorośli: napięcia między socjalizacją a wychowaniem*. Kraków: Instytut Nauk o Wychowaniu Akademii Pedagogiki.
- Kwiatkowski, S. M. (1995). *Zakład pracy jako środowisko wychowawcze*. W: T. Pilch, I. Lepalczyk (red.). *Pedagogika społeczna*. Warszawa: Impuls.
- Łaś, H. (2004). *Jakość życia osób z niepełnosprawnością intelektualną – implikacje do systemu wsparcia społecznego i edukacyjnego*. W: Z. Janiszewska-Nicioruk (red.) *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Majewski, T. (1999). *Zatrudnienie osób niepełnosprawnych. Podstawy rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych*. Warszawa: Kolegium Andragogiki Specjalnej WSPS.
- Radecki, P. (2008). *Przyczyny niskiej aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych w świetle wyników badań*. Materiały konferencyjne. Warszawa.
- Wald, I. (1978). *O integrację młodocianych i dorosłych upośledzonych umysłowo*. Warszawa. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Zarządzenie nr 9 Ministra Edukacji Narodowej z 7 czerwca 1996 r. w sprawie ramowych planów nauczania w publicznych specjalnych szkołach podstawowych oraz zasadniczych i średnich zawodowych. DzU MEN nr 5, poz. 21.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 15 lutego 1999 r. w sprawie ramowych planów nauczania. DzU nr 14, poz. 128.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 23 grudnia 2011 r. w sprawie klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego. DzU 2012, poz. 7.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 7 lutego 2012 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych. DzU 2012, poz. 204.